

K možností sledování životního způsobu pomocí statistických ukazatelů

Utváření socialistického způsobu života se v naší společnosti stává jednou ze základních *cílových funkcí* společenského plánování a řízení; orientace na tento úkol umožňuje uplatňovat v řízení komplexní, celostní pohled, vyhnout se hypertrofizaci dílčích složek sociálně ekonomického rozvoje a podřizovat tvorbu i užití společenských prostředků uskutečňování širace pojatých *sociálních cílů*.¹

V systému společenského řízení se kategorie životního způsobu uplatňuje na *různých jeho úrovních* a v souvislosti s tím se různí i nároky na způsob jejího pojmového ztvárnění. Hovoří-li se o socialistickém způsobu života v principiálních programových dokumentech při vymezování základních cílů rozvoje socialistické společnosti, figuruje zde tento pojem zpravidla ve své nejobecnější poloze. Má-li však na druhé straně pojem životního způsobu vystupovat také jako prvek konkrétní řídicí a plánovací praxe, tedy například jako cílové kritérium v dlouhodobých prognózách rozvoje národního hospodářství, v plánech rozvoje jednotlivých hospodářských odvětví, v plánech růstu životní úrovně a v koncepcích sociální politiky, resp. dokonce jako vodítko při stanovení technických a ekonomických norem v bytové výstavbě, pak již samo jeho obecné vymezení nepostačí. Uvedené funkce může kategorie životního způsobu plnit v té míře, v jaké se jí podaří též *obsahově konkretizovat* a rozvést až do empiricky sledovatelné a plánovatelné podoby. Jednotlivé úrovně, na nichž se pojem životní způsob rozpracovává, nelze ovšem navzájem izolovat; zejména pro empirické ztvárnění této kategorie

platí, že může mít úspěch jen pokud se opírá o fundovanou teoretickou analýzu.

Pokusy operacionalizovat způsob života socialistické společnosti nebo jednotlivé jeho komponenty se mohou v principu opírat o data čerpaná ze dvou zdrojů:

1. ze sociologických, demografických ekonomických a dalších společenských výzkumů,

2. ze statistiky.

I když hranice mezi oběma těmito prameny není tak ostrá, jak by se snad na první pohled zdálo, jde přece jen o dva zdroje obsahově, metodicky i institucionálně natolik odlišné, že jejich možnosti je třeba zkoumat samostatně.

V této stati věnujeme pozornost metodologickým otázkám sledování životního způsobu pomocí *statistických dat*. V první části se pokoušíme kategorii životního způsobu pracovní vymežit, ve druhé pojednáváme o některých metodologických otázkách její operacionalizace a v části třetí věnujeme pozornost konkrétním problémům operacionalizace životního způsobu pomocí statistických ukazatelů. V příloze je pak připojen nástin souboru deskriptivních statistických ukazatelů životního způsobu vybraných ze současné československé statistiky.²

1. Pracovní vymezení způsobu života jako východisko jeho operacionalizace

Klíč k operacionalizaci složitých pojmů spočívá v jejich *teoretickém* objasnění. Platí, že způsob, kterým je výchozí pojem ztvárněn, podmiňuje i možnosti výběru jeho empirických referentů, okruh informačních zdrojů, z nichž bude ukazatele

¹ „Nejobecnější cílová funkce všestranného uspokojování hmotných a kulturních potřeb pracujících se konkretizuje v parametrech rozvoje socialistického životního způsobu. ... který je pro sociální plánování integrovanou cílovou funkcí.“ [Kutta 1974

: 619]

² Stat navazuje na studii M. Illnera a kol., *Ukazatele způsobu života v československé statistice*, vydanou Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze v r. 1975.

čerpat, a strukturu soustavy, kterou tyto ukazatele společně vytvoří. Na povaze výchozího pojmového modelu záleží, zda operacionalizace sledované kategorie bude s ohledem na existující prostředky vůbec možná. Tento princip se v plné míře vztahuje i na operační vyjádření životního způsobu.

Pojetím kategorie životního způsobu v marxistické sociologii a řadou dalších otázek spojených například s formováním způsobu života v socialistické společnosti se u nás zabývali B. Filipcová a J. Filipec [1974] a kolektiv Výzkumného ústavu životnej úrovně [Pojmové 1972]. Filipcovi chápou způsob života takto: „Životní způsob považujeme za široký komplex činností, jimiž lidé různými způsoby uspokojují a utvářejí své potřeby, vztahů, které v tomto koloběhu činností a potřeb vnikají, jakož i s nimi spjatých hodnot, norem a idejí. Tento komplex je determinován základní charakteristikou společensko-ekonomického řádu a sociálně ekonomickým postavením jednotlivých společenských tříd a skupin... V celém tomto komplexu... určujícím prvkem jsou lidské činnosti.“ [Filipcová, Filipec 1974: 277,8]

O tuto definici se budeme v dalším opírat. Jde o vymezení po metodologické stránce dobře vyhovující potřebám naší studie: je natolik konkrétní, aby mohlo zprostředkovat přechod k ukazatelům, a současně i dostatečně široké, aby umožnilo uspořádat celý tematicky značně rozsáhlý okruh sociálně statistických dat; naznačuje, jaké jsou hlavní determinanty životního způsobu a který z jeho komponentů má určující význam.

Způsob života příslušníků historicky určité společenské třídy nebo jiné sociální skupiny zde budeme tedy pracovní chápáním jako konkrétní konfiguraci

- a) *činností*, které tyto lidé vykonávají,
- b) *vztahů*, do nichž přitom vstupují,
- c) *potřeb*, které tak uspokojují,
- d) *psychických forem* (hodnot, norem, aspirací, postojů atd.) v nichž své činnosti, vztahy a potřeby reflektují, jako soustavu *vzájemných relací* těchto prvků a směrů a *temp jejich změny*.³

Způsob života se vytváří na bázi určitých *výrobních vztahů*, je s nimi spjat, jimi determinován a spolu s nimi se mění; tyto vztahy určují jeho kvalitu, vytvářejí prostor a předpoklady pro jeho rozvoj a pronikají všemi jeho komponenty. Ekonomické, politické a další podmínky, do nichž se vládnoucí výrobní poměry promítají, a v nichž je daná skupina zasažena, se však současně v kontextu řízení a plánování socialistické společnosti stávají i hlavními faktory, od nichž se může plánovitá změna způsobu života odvíjet a kterými může společnost při plánování *záměrně manipulovat* jako vstupy řídicího procesu. Proto také bude účelné v kontextu této práce, věnované problematice ukazatelů a vázané na potřeby řízení socialistické společnosti, životní podmínky od vlastních komponent způsobu života *analyticky odlišovat*.

Jde o separaci, která má čisté metodologickou funkci. Jejím účelem je vytvořit předpoklady pro takové rozbory životního způsobu, jež by umožňovaly poměřovat prostředky vynakládané na jeho utváření s dosaženými výsledky a hodnotit tak efektivnost kroků, které společnost v zájmu formování socialistického způsobu života podnikla. Bez alespoň podmíněného oddělení vstupů a výstupů řídicího procesu by podobné, pro potřeby řízení nezbytné funkcionální analýzy nebylo možné provádět a operacionalizace životního způsobu socialistické společnosti by se pak musela omezit jen na deskriptivní účely.

2. Operacionalizace způsobu života socialistické společnosti; její fáze a problémy

Pojetí životního způsobu, jak jsme je charakterizovali v předešlých odstavcích, klade na operacionalizaci tohoto pojmu určité principiální *metodologické požadavky*:

1. I na empirické úrovni by měla být vystižena jeho *komplexní povaha*. Ukazatele by měly tvořit systém pokrývající všechny hlavní prvky životního způsobu, všechny jejich důležité aspekty, jejich dynamiku i vzájemné relace.

³ Toto pojetí viz též [Illner – Filáčková – Foret : 4]. Jde ovšem o přístup, který je diskutabilní; řada autorů dává přednost užšímu pojetí, podle něhož

je způsob života systémem lidských aktivit, redukovaných navíc v některých starších přístupech jen na aktivity mimopracovní.

2. Operacionalizace životního způsobu by měla být doprovázena operacionálním vyjádřením základních *životních podmínek*, které způsob života rozhodujícím způsobem utvářejí.

3. Operacionalizace by měla otevřít možnost rozlišovat na empirické úrovni mezi životními způsoby různých *společenských tříd* a dalších sociálních skupin.

4. Způsob operacionalizace životního způsobu by měl konečně přihlížet i k *praktickým možnostem* zabezpečení informací a k potřebám, kterým má sloužit.

Ruku v ruce s významem, který pojmu životního způsobu přísluší, jdou bohužel i obtíže spojené s jeho vyjádřením na empirické úrovni. Lze konstatovat, že právě ty vlastnosti, které přispívají k významu tohoto pojmu pro řízení socialistické společnosti, především tedy jeho komplexní a integrativní povaha, jsou současně i zdrojem nejvážnějších komplikací při jeho operacionální interpretaci. Možnost vyjádřit způsob života prakticky použitelnou a dostupnou soustavou ukazatelů je *zatím omezena* a dosažitelná řešení budou výše uvedeným metodologickým požadavkům vyhovovat jen nedokonalé — budou zpravidla určitým kompromisem mezi jejich mnohdy konfliktními důsledky.

2.1 Kvalitativní modelování způsobu života

Uvažme nyní blíže, jak může operacionalizace životního způsobu probíhat, v čem spočívají její problémy a jaká konkrétní řešení jsou otevřena.

Operacionalizovat pojem tak komplexní, jako je způsob života, předpokládá uskutečnit dva základní metodologické kroky [Mansurov 1974: 12].

1. Dezagregovat tento pojem, redukovat jeho složitou strukturu a určit, které z jeho složek, aspektů a vazeb mezi nimi jsou podstatné; tedy konstruovat *pojmový model životního způsobu*.

2. Vyhledat k prvkům tohoto pojmového modelu *ukazatele*.

Nejprve stručně k prvému z uvedených

úkolů, spočívajícímu ve vytvoření pojmového „mostu“ mezi teoretickými východisky a ukazateli, k nimž směřujeme.⁴ Možnost systematicky redukovat kategorii životního způsobu a konstruovat tedy její *kvalitativní model* je podmíněna především stupněm teoretického rozpracování problematiky a hloubkou znalostí konkrétní reality. V závislosti na těchto činitelích lze pak mezi postupy užívanými při praktickém řešení dezagregace rozlišit tyto dva charakteristické typy.

Procedura, kterou označíme jako *taxonomickou*, spočívá v postupném rozkladu kategorie životního způsobu do jejích strukturálních prvků, tj. do jejích komponent, těch opět do subkomponent atd.; nad tuto klasifikační analýzu taxonomická procedura již nejde. Pojmový model, k němuž vede, zobrazuje způsob života jako souhrn horizontálně a vertikálně řazených prvků, spíše jako agregát než jako vnitřně propojený systém. Taxonomický přístup je převážně statický, deskriptivní a málo způsobilý zachytit dynamiku sledovaného jevu; podobné vlastnosti mají i z něho odvozené soustavy ukazatelů. Taxonomická procedura odpovídá počátečním fázím teoretického rozpracování i konkrétního výzkumu problematiky životního způsobu.

Druhá procedura, kterou označíme jako *dynamickou*, se opírá o znalost příčinných a funkčních vztahů mezi jednotlivými prvky životního způsobu, resp. mezi těmito prvky a vnějšími faktory, a modeluje způsob života jako měnící se a současně i fungující systém. Ukazatele vystupují v rámci tohoto přístupu jako empirické vyjádření parametrů systému. Dynamické modely, které mohou podstatně dokonaleji než předchozí přístup zachytit životní způsob v jeho pohybu a jsou také mnohem adekvátnější komplexní povaze tohoto jevu i potřebám společenského plánování v socialistické společnosti, odpovídají již značně pokročilé fázi teoretic-

⁴ Mansurov označuje tuto fázi za etapu kvalitativního modelování životního způsobu, kdy se dány jevy popisuje pomocí pojmů odrážejících jeho podstatné, zákonité, stabilní, opakující se aspekty, tendence a prvky [Mansurov 1974 : 11]; proces kvalitativního modelování navazuje na definiční vyme-

zení sledovaného jevu, není s ním však totožný. Jadov hovoří v této souvislosti zase o „předběžné systémové analýze předmětu výzkumu“, jejímž cílem je tento předmět co nejzřetelněji vymezit a zvýraznit, rozčlenit jej na základní komponenty a určit vztahy mezi nimi [Jadov 1972 : 59, 62].

Tabulka 1. Taxonomický pojmový model způsobu života
(určený pro utřídění sociálně statistických ukazatelů)

Věcné komponenty	Formální komponenty			
	Činnosti	Sociální vztahy	Potřeby	Psychické formy
1. Biosociální reprodukce 2. Zdraví 3. Práce 4. Sociální participace 5. Příjmy 6. Spotřeba 7. Bydlení 8. Prostorová mobilita 9. Vzdělání 10. Kultura 11. Rekreatce 12. Sociální komunikace 13. Protispoločenské chování	Analytické prvky způsobu života			

V polích tabulky jsou obsaženy analytické prvky životního způsobu získané promítnutím každé formální komponenty způsobu života postupně do všech jeho komponent věcných.

kého rozpracování i konkrétních znalostí problematiky.⁵

Jak taxonomický, tak i dynamický postup, resp. model, se tedy mohou stát východiskem pro utváření soustav *ukazatelů* životního způsobu. Každý z nich však vytváří předpoklady pro soustavy jiného typu, jiné gnoseologické a funkční kvality a realizovatelné za jiných podmínek. Současný stav znalostí i povaha informací, které jsou k dispozici, otevírají možnost vytvářet především soustavy taxonomické povahy. Proto se také většina dosavadních pokusů o komplexní empirické vystižení způsobu života socialistické společnosti zatím uchyluje právě k tomuto typu modelování, na němž v této práci stavíme i my.

Taxonomické schéma komponent způsobu života

Způsob života jsme výše pracovním vymezení jako konkrétní konfiguraci činností, které lidé vykonávají, potřeb, které tak

uspokojují, sociálních vztahů, do nichž přitom vstupují, a psychických forem, v nichž své činnosti, vztahy a potřeby reflektují (a dále jako soustavu vzájemných relací těchto prvků a směrů a temp jejich změny). Výběr ukazatelů životního způsobu by se tedy mohl opřít o toto schéma: společenské činnosti — sociální vztahy — potřeby — psychické formy.⁶

Pro cíl, který sleduje naše práce, totiž pro rozbor možnosti *statistické* indikace životního způsobu, však toto strukturální schéma plně nevyhovuje; je poměrně abstraktní a nebere v úvahu kvalitativní různorodost jednotlivých sfér společenské existence lidí. Rozšíříme je proto ještě o další dimenzi, a to promítnutím uvedených formálních prvků do soustavy věcně vymezených *oblastí lidského života*; s přihlédnutím k povaze informací, které hodláme v dalším používat, a rovněž k běžné praxi, budeme rozlišovat tyto oblasti:

1. biosociální reprodukce
2. zdraví

⁵ Oba uvedené druhy modelů — taxonomický a dynamický — představují spíše ideální typy určitých procedur než postupy v této čisté formě skutečně používané. Prakticky všechna v literatuře navrhovaná taxonomická schémata životního způsobu — viz dále — zahrnují i určité dynamické prvky; může jít například o určení klíčového komponentu životního způsobu, o rámcovou představu kauzální sekvence jednotlivých jeho prvků, o předpoklad determinující vazby mezi makrosociálními faktory a způsobem života atd. Jako příklad dynamického modelu jednoho

z dílčích prvků životního způsobu uvedme práci Zaslavské a Ljašenka modelující vazbu mezi ukazateli sociálně ekonomického rozvoje vesnice a objemem migrace venkovského obyvatelstva [Zaslavskaja — Ljašenko 1974].

⁶ V tomto jednoduchém pojmovém modelu patří rozhodující role lidským činnostem: především v průběhu záměrné lidské aktivity se formují vztahy mezi lidmi a krystalizují také jejich potřeby. Z celého širokého spektra lidských aktivit je to pak práce, která má v struktuře životního způsobu význam determinující.

3. práce
4. sociální participace
5. příjmy
6. spotřeba
7. bydlení
8. prostorová mobilita
9. vzdělání
10. kultura
11. rekreace
12. sociální komunikace
13. protispolečenské chování

Výsledkem této kombinace je osnova spojující členění životního způsobu do formálně vymezených komponent s jeho rozvržením do komponent určených obsahově; znázorněna je v tabulce 1.

Oblasti lidského života lze jistě vymezovat nejrůznějšími způsoby, a proto také soustava věcných komponent životního způsobu, pro kterou jsme se zde rozhodli, je jen jedním z mnoha možných řešení. Navrhovaná koncepce je vázána především na účel této studie: existující statistické informace bude možné s kategorií životního způsobu nejsnáze spojit pomocí takového schématu, které nebude příliš vzdáleno odvětvovému členění tradičně již zavedenému ve statistice a v národohospodářském plánování. Kvalitativní model životního způsobu, který by se od členění běžně používaného v řídicí a plánovací praxi podstatně odpoutal, by sice mohl být velmi podnětný z teoretického hlediska, jen stěží by si však zachoval bezprostřední význam pro řízení; problémy spojené s pokrytím některých složitějších sociologických pojmů stávajícími statistickými informacemi a s jejich vazbou na strukturu plánování by se pravděpodobně ukázaly jako nepřekonatelné.⁷

Sociologicky náročnější pojmové modely životního způsobu bude proto nutné zatím uplatňovat v jiných souvislostech, zejména tehdy, když budou k dispozici data ze speciálních sociologických výzkumů. Toto stanovisko nechce vyzývat k rezignaci na postupné zdokonalování statistické informační soustavy, plyne však z realistického ocenění současného stavu. Dal-

ší rozvoj systému sociálně ekonomických informací může být totiž stimulován jen takovými modely, které s tímto stavem neztrácejí zcela kontakt.

Některé další taxonomické modely v československé a sovětské literatuře

K podobnému východisku, jaké jsme zde zvolili, se uchylují i jiné práce zabývající se dekompozicí životního způsobu a podávající případně i nástin možných ukazatelů (i když se — na rozdíl od nás — neomezují pouze na využití statistik a disponují tedy při operacionalizaci životního mnohem širšími možnostmi).

Tak Filipcovi, na jejichž vymezení životního způsobu v této studii navazujeme, proponují tuto soustavu „syntetických“ komponent způsobu života [Filipcová, Filipek 1974: 298, 299]:

1. práce
2. účast na životě společnosti, na rozhodování a na řízení společenských procesů
3. vzdělání
4. způsob zachování rodu — rodina
5. zdraví — výživa
6. bydlení a bytový standard
7. domácnost a její provoz
8. oblíbení — péče o vlastní vzhled
9. volný čas
10. účast na kultuře
11. komunikace
12. světonázorová orientace, hodnotový systém a normy chování.

Značně členitou osnovu ukazatelů způsobu života na celospolečenské úrovni navrhuje pro prognostické účely Bestužev-Lada [1974: 7—11]. Ukazatele dělí do čtyř skupin:

A. základní kvalitativní ukazatele mají zachytit kvalitu životního způsobu v dané sociálně ekonomické formaci, odlišit ji od způsobu života formací jiných a sloužit tak při vzájemném srovnávání různých společenských zřízení. Kvalitativní ukazatele však nepostačují, jak zdůrazňuje I. V. Bestužev-Lada, k analýze životního způsobu uvnitř dané sociálně ekonomické

⁷ Tento praktický aspekt věci podtrhl O. Sulc: „Zdá se, že možnosti a požadavky praxe budou velmi silně ovlivňovat tvorbu struktury životního způsobu: plán tradičně členěný podle odvětví a oborů nepřijme ukazatele v jiné struktuře než v té, která je integrovatelná s jeho předmětem a me-

todou sestavení“ [Sulc 1973 : 648]. A dále: „Smysl strukturování životního způsobu je v současné úvodní etapě teoretického výzkumu především praktický. Jde o usnadnění přístupu k informacím, zejména statistickým...“ [Sulc 1973 : 650].

formace. Pro tyto účely je zapotřebí pracovat s dalšími ukazateli, které jsou v práci označeny jako „kvantitativní“. Patří k nim:

B 1. ukazatele základních aspektů vědeckotechnické revoluce,

B 2. ukazatele základních předpokladů a důsledků vědeckotechnické revoluce,

B 3. ukazatele hlavních aspektů životního způsobu.

Ukazatele oddílu B3 mají vystihnout životní způsob uvnitř určitého společenského systému — v našem případě socialistického. Měly by být podle Bestuževa-Lady členěny do těchto oddílů:

1. povaha práce
2. hmotná životní úroveň
3. volný čas a každodenní život
4. vzdělání
5. kultura
6. rodina
7. politické a národnostní vztahy
8. protispolečenské jevy
9. urbanizace
10. doprava a komunikace.

Další taxonomický model životního způsobu proponuje pro prognostické účely O. Šulc, který rozlišuje tyto komponenty [Šulc 1973]

1. osobní spotřeba
2. charakter práce
3. kvalifikace a výchova
4. bydlení
5. komunikace
6. životní prostředí
7. populace a péče o zdraví
8. volný čas
9. sociální kontakty
10. hodnoty lidského života.

V rámci každého komponentu pak Šulc ještě doporučuje rozlišovat ukazatele „materiálních podmínek“ a podmínek „sociálních“.

2.2 Ukazatele způsobu života; pojem, druhy a vztahy

K pojetí ukazatelů životního způsobu

Druhým krokem v procesu operacionalizace způsobu života je *určení ukazatelů*

pro ony podstatné složky a aspekty této kategorie, které zvýraznil její kvalitativní model.⁸

Hledat ukazatele nějakého komplexního jevu, resp. jevu, který nelze buď pro jeho povahu, nebo vzhledem k dané situaci přímo sledovat, znamená vyhledávat k tomuto jevu jiné či dílčí empiricky sledovatelné jevy, které by k němu měly určitý dobře vymezený a prozkoumaný věčný nebo logický vztah a současně byly lépe sledovatelné než tento jev. Ukazatele mají indikovat určité podstatné, obecné a často také méně viditelné, hůře sledovatelné či bezprostředně za daných podmínek nesledovatelné vlastnosti daného jevu; z hodnot ukazatelů se usuzuje na hodnoty těchto vlastností.⁹ Při výběru ukazatelů výzkumník „překládá obecné abstraktní pojmy používané pro popis zkoumaného jevu na úrovni jeho kvalitativního modelu do „jazyka života“ — snaží se vyjádřit pomocí konkrétnějších pojmů ty jejich aspekty, které lze skutečně pozorovat“ [Mansurov 1974: 12].

Hovoříme-li tedy o ukazatelích způsobu života, máme na mysli soustavu operacionálních vyjadřovacích prostředků schopných na empirické úrovni vypovídat o podstatných stránkách jednotlivých komponent životního způsobu, o jejich vzájemných vazbách a jejich pohybu. Protože jde o *soustavu proměnných*, může tatáž soustava ukazatelů zprostředkovat empirické zobrazení i různých variant způsobu života (ovšem jen v rámci téhož jeho kvalitativního určení); může tedy například rozlišit v procesu řízení mezi výchozí a cílovou variantou životního způsobu. Konkrétní varianta životního způsobu bude na operacionální úrovni zachycena kombinací určitých hodnot ukazatelů, jež do dané soustavy vstupují. To je třeba zvlášť podtrhnout, protože v diskusích o sociálních ukazatelích bývá pojetí ukazatele jako proměnné nezdůvodněně zaměňováno s jeho úzkým chápáním jako jen určité hodnoty této proměnné, zejmé-

⁸ Kvalitativní modelování je tedy třeba považovat za nezbytnou úvodní teoretickou fázi operacionalizace.

zace. bez níž nelze přejít k smysluplným ukazatelům.

⁹ Podrobněji k tomu viz [Illner — Foret 1974].

na její normativně stanovené hodnoty cílové.¹⁰

Z našeho pojetí ukazatelů dále plyne, že nemusí nezbytně jít jen o proměnné kvantitativní povahy, či snad dokonce pouze o proměnné vyjádřené čísly. Převážná většina ukazatelů v sociálním řízení používáných nebo i jen potenciálně užitečných sice tuto, z heuristického i funkčního hlediska výhodnou formu mít bude, není však žádný zásadní důvod, proč se na ni omezovat. Zejména v souvislosti s úsilím o operacionalizaci *mimoekonomických* prvků životního způsobu, pro něž nebudou kvantitativní a číselné ukazatele vždy k dispozici nebo vždy přiměřené, bude třeba počítat i s využíváním ukazatelů verbálních, resp. kvalitativních.

Indikační vztahy

Ukazatele, ať už jednotlivé nebo jejich soustavy, nelze ztotožňovat s pojmy, které mají být jejich prostřednictvím na empirické úrovni indikovány; ukazatele jsou ve většině případů jen parciálním, redukovaným, a tedy nutně i *nedokonalým* vyjádřením sledované sociální skutečnosti a jejich nosnost bude s konečnou platností prověřena vždy až ex post společenskou praxí. Proto je také zapotřebí při konstrukci jakékoli soustavy ukazatelů, zejména ukazatelů složitých a komplexních pojmů, k nimž patří i kategorie životního způsobu, velmi pozorně zkoumat povahu *gnoseologického vztahu* mezi jevem, který má být pomocí ukazatele vyjádřen, a samým ukazatelem. Bližší znalost této vazby umožní přiměřeně vymezit indikační schopnosti dané empirické proměnné i její místo v soustavě dalších podobných proměnných a otevře tak cestu k její správné interpretaci. Jen málo prací zabývajících se tvorbou soustav sociálních ukazatelů, resp. ukazatelů životního způsobu, věnovalo zatím této zásadní metodologické otázce bližší pozornost.

Z velkého počtu empiricky bezprostředně sledovatelných jevů se mohou ukazatelé určitého komplexního a popřípadě

přímo nesledovatelného jevu stávat jen ty, které k němu mají určitý dobře známý a prozkoumaný věcný nebo logický vztah; Mansurov v této souvislosti podtrhuje zejména význam vztahů *kauzálních*: „Sociální ukazatele jsou pojmy odrážející *příčinné vztahy* a vazby (podtrhl M. I.) sledovaného jevu na nižší úrovni zobecnění“ [Mansurov 1974: 12].

Vyděme při klasifikaci vztahů mezi jevem, který hodláme pomocí ukazatele vyjádřit — označíme jej jako *indicatum* — a jeho ukazatelem — *indikátorem* — především z této kauzální perspektivy (jejím omezením věnujeme pozornost níže). Ukazatel pak může být:

- a) definičním prvkem, resp. částí sledovaného jevu,
- b) jeho příčinou nebo podmínkou,
- c) jeho důsledkem,
- d) jeho korelátém.

Podle toho lze pak ukazatele klasifikovat jako indikátory

— *přímé*, resp. definiční (označíme je jako ukazatele typu A)

— *nepřímé*, k nimž patří:

- ukazatele-příčiny, resp. podmínky (ukazatele typu B)
- ukazatele-důsledky (ukazatele typu C) a
- ukazatele-koreláty (ukazatele typu D).¹¹

3. K možnostem statistického sledování způsobu života

3.1. Statistické indikace jednotlivých komponent životního způsobu

Jednotlivé komponenty taxonomického modelu způsobu života, jak jsme jej výše nastínili, jsou empirickému sledování pomocí současné statistiky otevřeny v různé míře, kladou nestejně nároky na tvorbu ukazatelů a musí tedy být také operacionalizovány různými cestami.

Vcelku nejméně problémů přináší operacionalizace lidských *činností*. Jejich průběh lze mnohdy bezprostředně registrovat, a tedy i vyjadřovat přímými uka-

¹⁰ Vyjádření cílů je však ve skutečnosti jen jednou z více možných funkcí, které může ukazatel v procesu společenského řízení plnit. Tak podle Osipova a Kolbanovského [Osipov — Kolbanovskij 1974 : 10] mohou sociální ukazatele vyjadřovat nejen sociální cíle, ale rovněž prostředky, zdroje a vý-

sledky sociálního řízení a plánování.

¹¹ Indikátory-koreláty bývá zpravidla možné převést na některý z předešlých případů. Proto je dále v tomto textu jako samostatný typ neuvažujeme.

zatelí (tj. ukazatelí typu A). Statistika zachycuje široké spektrum informací o aktivitách spojených s biosociální reprodukci člověka, o činnostech pracovních, vzdělávacích, kulturních, o bydlení, spotřebě, prostorové mobilitě a péči o zdraví. Méně již pokrývá aktivity rekreační, sociálně komunikační, sociálně participační a deviantní chování; zde je zatím nezbytné uchýlovat se ve velkém rozsahu k indikacím nepřímým. Potřebné ukazatele můžeme hledat především v oblasti životních podmínek vytvářejících pro různé aktivity lidí prostor (půjde převážně o ukazatele typu B), mezi těmi empiricky sledovatelnými společenskými vztahy, které tyto aktivity podmiňují nebo se v jejich důsledku formují (ukazatele typu B a C), a v oblasti vybavení lidí hmotnými prostředky chápaného buď jako předpoklad, nebo jako důsledek určitých aktivit (jde tedy opět o indikátory typu B a C). V některých případech však nezbyvá než konstatovat, že statistika pro určité činnosti zatím žádné ukazatele poskytnout nemůže.¹²

Podstatně obtížnější je hledat ve statistice ukazatele pro kvalitu *vztahů*, do nichž lidé při svých činnostech vstupují. Kromě nečetných případů, kdy v úvahu přicházejí a statisticky také jsou zjišťovány ukazatele přímé (statistika nejspíše zachytí formální sociální vztahy vyžadující úřední potvrzení nebo alespoň registraci, jako je například zaměstnanecký poměr, manželství nebo členství v organizaci), půjde většinou o jevy, jež se samy přímému sledování pomocí postupů dosud ve statistice užívaných vymykají. Nejčastějším prostředkem jejich nepřímé indikace bývají lidské činnosti, vystupující zde obvykle v roli ukazatelů-důsledků (ukazatelů typu C) nebo též ukazatelů-determinant (typ B). Jindy je možné na vztahy mezi lidmi usuzovat z podmínek, opatření a zdrojů vynaložených společností na jejich formování (půjde o ukazatele typu B) nebo z rozložení prostřed-

ků tvořících hmotné zdroje osob a domácností (ukazatele typu B, C).

Zdaleka nejobtížnější — s přihlédnutím k nástrojům, jež jsou v kontextu statistiky běžné — je operacionální vyjádření lidských potřeb a *prvků vědomí*. Přímé statistické ukazatele těchto jevů zatím prakticky neexistují a ani ukazatele nepřímé neposkytují příliš spolehlivou oporu. Hledat je můžeme především mezi činnostmi chápanými buď jako způsob saturace existujících potřeb, resp. jako reakce na motivace (a tedy jako ukazatele typu C), nebo jako determinanty potřeb a prvků vědomí. Podobné indikační funkce můžeme připisovat i některým bezprostředně sledovatelným sociálním vztahům a hmotným zdrojům. Interpretace lidských potřeb, hodnot, aspirací, norem, postojů apod. z těchto vysoce nepřímých a vzhledem k předmětu indikace i značně hrubých statistických ukazatelů je však natolik labilní, že bychom se o ni bez pomoci dat ze sociologických výzkumů snad ani neměli pokoušet.

Některé komponenty životního způsobu je tedy možné vyjádřit *přímými* ukazatelí, u jiných je třeba *kombinovat* ukazatele přímé s nepřímými a u dalších pak přicházejí v úvahu pouze indikátory *nepřímé*. V roli nepřímých ukazatelů¹³ vystupují buď jiné složky způsobu života — nejčastěji činnosti, nebo také jevy, které jsme do pojmového modelu životního způsobu přímo nezahrnuli, které však životní způsob utvářejí — jde zejména o životní podmínky, nebo jím jsou podmiňovány. Jejich indikační funkce mohou být různorodé, jak to odpovídá *dialektické* a na kauzální schéma plně nepřevoditelné povaze jejich vztahů k životnímu způsobu (proto také lze výše uvedené členění ukazatelů na typy A—D považovat jen za pomocné a relativní).

V procesu operacionalizace životního způsobu, vytvářejí tedy jeho komponenty spolu s dalšími jevy *gnoseologickou soustavu*, propojenou indikačními vazbami

¹² K takovým činnostem patří například melouchářství, kutilství, práce v domácnosti apod.

¹³ Je zřejmé, že použitelnost takových nepřímých indikací závisí na tom, do jaké míry je vztah mezi nepřímým indikátorem a indikovaným pojmem prokázán a objasněn. Platnost indikačních vazeb je navíc třeba v každé společenské soustavě, v kaž-

dém historickém, sociálním a kulturním kontextu vždy znovu ověřovat, protože je těmito kontexty ovlivňována a protože daná vazba může se změnou kontextu změnit nebo i ztratit význam. Neexistují tedy žádné univerzální a provždy platné ukazatele způsobu života ani jejich soustavy.

Tabulka 2. Schéma hlavních statistických indikací pro jednotlivé formální komponenty způsobu života

Indicatum	Indikátory		
	Životní podmínky	Materiální zdroje osob a domácností	Empiricky sledovatelné činnosti
Lidské činnosti	B	B, C	A
Sociální vztahy	B	B, C	B, C
Potřeby	B	B, C	B, C
Prvky vědomí	B	B, C	B, C

A přímé ukazatele

B ukazatele-příčiny (podmínky)

C ukazatele-důsledky

různých druhů. Strukturu tohoto systému naznačuje tabulka 2.¹⁴

V soustavách ukazatelů životního způsobu, pokud vycházejí ze statistické informace, budou tedy jako indikátory převažovat jevy z oblasti ekonomických a institucionálních faktorů společenského rozvoje, představující *životní podmínky* lidí, empirické charakteristiky lidských činností a *materiálních zdrojů* jednotlivců i domácností. Jejich prostřednictvím však bude zobrazena pojmová struktura zahrnující aktivity, sociální vztahy, potřeby a prvky vědomí. Tento *strukturní posun*, k němuž v procesu zobrazení taxonomického modelu způsobu života do soustavy statistických ukazatelů nevyhnutelně dochází, je třeba respektovat zejména při interpretaci jednotlivých položek soustavy: skutečnost, že na úrovni ukazatelů dominují jevy určitého druhu, by neměla vést k mylnému dojmu, že tyto jevy nezbytně tvoří také jádro vlastního životního způsobu.

Tabulka 2 naznačuje, že některé položky, například určité činnosti, mohou mít v soustavě ukazatelů životního způsobu socialistické společnosti i několikerou indikativní funkci (tak určité lidské aktivity mohou být jednak přímými ukazateli pro sféru činností, jednak také nepřímými ukazateli sociálních vztahů a potřeb). V závislosti na konkrétním kontextu

může určitý jev vystupovat jednou jako ukazatel přímý, jindy jako ukazatel-příčina nebo ukazatel-důsledek. Tato *indikativní mnohofunkčnost* některých statistických ukazatelů je výrazem složité reciproční povahy kauzálních vztahů, jež se při determinaci životního způsobu projevují, a mnohdy i důsledkem jejich zatím nedostatečného probádání. Plyne rovněž z toho, že ukazatele jsou vyjádřovací prostředkem empirické úrovně, zatímco pojmy, které indukují, odpovídají už určitému, často značně vysokému stupni abstrakce; přiřazení obou úrovní pak není — pokud jde o jednotlivé ukazatele — vždy zcela jednoznačné a jedna a táž informační položka může být užita i ve více různých souvislostech. Počet a povaha těchto kontextů, tedy *diagnostické možnosti* ukazatele, nejsou předem ohraničeny a závisí na stupni poznání reality i na metodologické invenci.

Diagnostická funkce konkrétní statistické informace je tedy plně identifikována až jejím vřazením do konkrétní *soustavy indikátorů*, tj. na základě jejího kontextu; v souladu s tím je pak také třeba každý ukazatel interpretovat.

3.2. Osnova statistických ukazatelů způsobu života československé společnosti

Výběr ukazatelů životního způsobu musí vždy probíhat jak s ohledem na teoretic-

¹⁴ Toto schéma pochopitelně nezachycuje všechny indikační vazby, jež se mohou při operacionalizaci životního způsobu statistickými prostředky uplatnit. Pro jednotlivé komponenty poskytuje statistika celou řadu dalších, zde neuvedených ukazatelů —

například údaje o biologických stavech lidí, o jejich rozmístění v prostoru apod. Uvedený gnoseologický systém bude tedy ve skutečnosti ještě mnohem složitější a je třeba jej chápat s výhradami, o kterých jsme se již zmínili.

ká východiska, tak také s přihlédnutím k funkci, které má soustava sloužit, a k informačním zdrojům, o něž se může opírat. Soustavy indikátorů se budou lišit podle toho, zda jsou určeny pro vědeckou analýzu nebo pro plánovací praxi, zda vycházejí ze sociologických výzkumů nebo ze statistické evidence a výkaznictví.

V této práci se úmyslně omezuje jen na informace poskytované běžnou statistikou. Restriktivní význam tohoto omezení je, jak jsme již měli příležitost několikrát se přesvědčit, značný: možnosti operacionalizace způsobu života by se podstatně rozšířily — zejména v těch oblastech, kde statistické ukazatele jsou neadekvátní, nedostatečné nebo prostě neexistují — pokud bychom chtěli uvažovat i o informacích z jiných zdrojů, zejména o informacích poskytovaných sociologickými výzkumy. Protože však tyto výzkumy jsou dosud prováděny jen nesystematicky, většinou jednorázově a zpravidla pouze na dílčích populacích, rozhodli jsme se s nimi v tomto kontextu orientovaném na potřeby společenského řízení nepočítat.

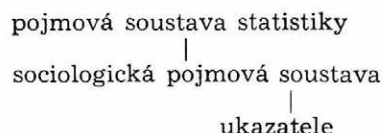
Jaké možnosti poskytuje tedy naše současná statistika pro empirické zobrazení životního způsobu? Především je třeba konstatovat, že v československé soustavě statistických informací je kategorie životního způsobu pojmem nepoužívaným a bezprostředně proto také nesledovaným. Tato soustava je členěna podle statistických odvětví, jež jsou zhruba i sektory plánovacími, a v omezené míře také podle některých průřezových jevů ekonomických, resp. demografických, jako jsou práce, mzdy, obyvatelstvo, životní úroveň apod. Poznatky o životním způsobu je možné získávat pouze prostřednictvím těchto *odvětvových statistik*, z nichž mnohé se také skutečně stávají pro jednotlivé komponenty způsobu života cenným informačním zdrojem; na mysl máme zejména statistiku obyvatelstva, práce a mezd, životní úrovně, školství, kultury, zdravotnictví, nemocnosti a úrazovosti, cestovního ruchu a ubytovacích služeb, statistiku bytového hospodářství, sociálního zabezpečení, a samozřejmě také sčítání lidu, domů a bytů, mikrocensy a statistiku životní úrovně domácností.

Chceme-li však na základě příspěvků čerpaných z různých složek statistického systému vytvořit síť statistických informací o životním způsobu, pak musíme jednotlivé statistické informační prvky vztahující se k životnímu způsobu *integrát* do jediného celku — bez ohledu na místo jejich původu v systému statistických informací; to je možné pouze na základě pojmového modelu způsobu života vneseného do statistiky z venku a umožňujícího překlenout dosud značně rigidní hranice mezi jejími subsystemy.

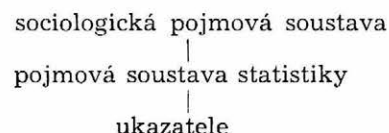
Takový model, který by naznačil, jaké informační položky vybrat ze statistiky pro empirickou mapu životního způsobu a jak je kombinovat, by mohla představovat tabulka 1. Konfrontujeme-li však tuto osnovu, rozlišující kromě obsahových komponent životního způsobu i komponenty formální s běžným statistickým materiálem, narazíme na určité metodologické potíže. Zatímco obsahové komponenty způsobu života — zvolené tak, aby na jedné straně překonaly běžnou tematickou strukturu statistiky, na druhé straně se jí však nadměrně nevzdálily — poskytnou pro výběr a třídění statistických informací poměrně dobré východisko, značné problémy budou s empirickým „překladem“ komponent formálních. V předchozím oddíle jsme ukázali, že pro takové formální komponenty životního způsobu, jako jsou hodnoty, aspirace, normy, postoje a lidské potřeby, ve statistice prakticky žádné přímé ukazatele nenajdeme a že v roli jejich nepřímých indikátorů se mohou vystřídat jevy z nejrozumnějších jiných oblastí — ekonomickými faktory počínaje a lidskými aktivitami konče.

Jde o *problém přiřazení* — adekvace sociologických a statistických pojmů, s nímž jsme se již několikrát v této stati setkali a v němž se kombinují potíže horizontální povahy, plynoucí z funkční různosti pojmových soustav statistiky a sociologie, s potížemi vertikálního charakteru, plynoucími z různého stupně jejich obecnosti. Při navrhování soustav statistických ukazatelů životního způsobu je možné řešit problém adekvace některou z těchto tří cest:

a) Především lze vyjít ze statistických pojmů a k nim pak přiřazovat, kdekoli je to možné, relevantní pojmy sociologické. Tuto metodu lze charakterizovat schématem:

b) Druhou alternativu představuje postup, kdy vycházíme ze sociologických pojmů a k nim pak přiřazujeme — opět, pokud to je možné — pojmy statistické. Tuto metodu lze charakterizovat schématem:

c) Konečně je možné zvolit cestu třetí a členit soustavu ukazatelů podle takových pojmů, které jsou relevantní pro oba pojmové systémy a mohou tak alespoň zčásti překlenout rozdíl mezi nimi; charakterizuje ji schéma:

V osnově statistických ukazatelů životního způsobu československé společnosti, kterou dále navrhuje, jsme se pokusili jít touto třetí cestou. Jako nejvhodnější pojítka mezi soustavou formálních komponent způsobu života a statistikou jsme zvolili kategorii lidských činností: představuje složku, kterou lze nejspíše vyjádřit přímými ukazateli a která má současně pro celou strukturu životního způsobu určující význam. Ostatní formální komponenty, totiž sociální vztahy, potřeby a prvky vědomí, v této práci pro členění statistických ukazatelů nevyužíváme, protože gnoseologické vztahy mezi nimi a empirickými položkami, které jsou ve statistice k dispozici, jsou zpravidla velmi volné a mnohdy problematické.

Osnova, podle níž by bylo možné statistické ukazatele životního způsobu členit, je v hrubých rysech uvedena v tabulce 3. Získali jsme ji, jak uvedeno, z výchozího pojmového modelu způsobu života

Tabulka 3. Osnova přehledu ukazatelů životního způsobu v československé statistice

Tematická struktura soustavy	Ukazatele		
	Ukazatele některých bezprostředně relevantních životních podmínek	Vlastní ukazatele životního způsobu	
		globální ukazatele	sociálně diferencované ukazatele
1. Biosociální reprodukce 2. Zdraví a péče o jeho zachování 3. Práce 4. Sociálně participační aktivity 5. Příjmy 6. Spotřeba 7. Bydlení a osídlení 8. Prostorová mobilita 9. Vzdělávací aktivity 10. Kulturní aktivity 11. Rekreační aktivity 12. Sociálně komunikační aktivity 13. Protispolečenské chování			
		UKAZATELE	

(tabulka 1) redukcí čtyř jeho formálních komponent na jedinou složku, totiž na lidské aktivity, a jejím promítnutím do všech 13 komponent věcných. Osnova je tedy rozvržena podle hlavních statisticky sledovatelných lidských aktivit a podle tohoto pořadacího hlediska jsou zařazeny i ty nepočtené sociální vztahy, potřeby a postoje, pro něž statistika má k dispozici alespoň nějaké ukazatele.¹⁵

Kromě ukazatelů vlastního způsobu života, vztahujících se převážně k činnostem mikrosociálních jednotek, zařazujeme do této osnovy i ukazatele některých základních *životních podmínek*, které životní způsob bezprostředně ovlivňují; počítáme dále s tím, že kdekoli to statistika dovoluje, budou se ukazatele životního způsobu členit podle jednotlivých *sociálních skupin* a dalších relevantních sociálních vrstev a kategorií. Od této osnovy zpravidla je pak možné — ještě po několikastupňové konkretizaci každého z výchozích prvků (viz připojený přehled) — přejít k vlastním ukazatelům.

Navrhovaná osnova indikátorů životního způsobu má pochopitelně všechny *nevýhody soustav taxonomického typu*: je deskriptivní, statická a vnitřně nepropojená; neobsahuje prakticky žádné položky, které by vyjadřovaly vazbu mezi komponenty, a vývojový aspekt v ní lze uplatnit pouze prostřednictvím většího počtu diachronních průřezů. Nepředstavuje tedy systém v pravém slova smyslu, ale je spíše jen podkladem pro utříděný a současně i selektivní soupis informací, které již jsou k dispozici.

Úkol vypracovat soustavu ukazatelů životního způsobu tedy zpracováním našeho přehledu ještě *řešen není*. Práce na takové soustavě by měla být v mnohem menší míře, než tomu je zde, svázána existujícími informačními možnostmi a měla by zahrnovat i aktivní úsilí vytvářet indikátory pro ty prvky kvalitativního modelu životního způsobu, které v dnešní soustavě sociálně ekonomických informací zachyceny nejsou. Prakticky použitelná soustava bude muset být podstatně

stručnější a ve značném rozsahu využije i syntetických ukazatelů, umožňujících značně snížit počet sledovaných položek. Osnova, kterou předkládáme, však může — naplněna daty — posloužit jako elementární deskriptivní mapa způsobu života československé společnosti a její stavba naznačuje i možnosti určitých analýz, které úroveň pouhého popisu překračují.

Závěrem

V této stati jsme věnovali pozornost otázkám spojeným s možnostmi sledování životního způsobu naší společnosti pomocí statistických ukazatelů. Jde o problematiku, která je z hlediska poznání a cílevědomého formování socialistického životního způsobu jistě důležitá, svým významem však přece jen dílčí.

Teoretický, ideologický a v širokém smyslu programový význam kategorie životního způsobu se totiž neměří možnostmi její operacionalizace, tím méně operacionalizace statistickými prostředky; analýzu životního způsobu nelze omezit na operace se souborem ukazatelů, který jej nezbytně zobrazí jen v redukované a okleštěné podobě. Žádná, ani sebečlenitější a dokonale promyšlená soustava ukazatelů nemůže způsob života vystihnout beze zbytku v celé jeho kvalitativní určenosti strukturou výrobních vztahů. Obraz životního způsobu zprostředkovaný statistickými ukazateli bude proto vždy v určitém směru dílčí a musí být doplněn pomocí jiných, kvalitativních prostředků.¹⁶

V našich úvahách bychom nyní měli pokračovat rozbořením konkrétních možností, kterými československá statistika při zobrazování životního způsobu naší společnosti disponuje. Měli bychom se postupně zabývat jednotlivými statistickými subsystemy a ukazateli, posuzovat jejich adekvátnost, optimalitu, interpretaci a navrhovat zdokonalení; měli bychom rozebrat možnosti statistického sledování životního způsobu jednotlivých

¹⁵ Logika uvedeného, z aktivit vycházejícího členění je do určité míry porušena vylčením samostatné položky „příjmy“; tento blok vyjímáme z kapitoly „práce“, kam by nejspíše náležel, pro-

tože tvoří, a to i ve statistice, tematicky relativně samostatný celek.

¹⁶ Podrobněji o mezích operacionalního a zejména statistického zobrazení životního způsobu viz [Illner, M. a kol. 1975].

společenských tříd a vrstev. Jde však ve smyslu o problémy, které jsou již nad možností této stati a k nimž bychom se proto rádi vrátili při jiné příležitosti.

Příloha

Členění přehledu vybraných ukazatelů životního způsobu v československé statistice¹⁷

1. Biosociální reprodukce

1. Natalita
2. Manželství
3. Rodina

2. Zdraví a péče o jeho zachování

1. Společenské předpoklady zdraví
 - 1.1. Kvalita hmotného životního prostředí
 - 1.2. Výživa
 - 1.3. Společenská péče o zdraví
2. Zdravotní stav obyvatelstva
 - 2.1. Délka života
 - 2.2. Úmrtnost
 - 2.3. Nemoci a úrazy
 - 2.4. Sebevražednost
 - 2.5. Vrozené vývojové vady
 - 2.6. Invalidita

3. Práce

1. Společenské předpoklady pracovních aktivit
2. Rozsah a povaha pracovních aktivit
 - 2.1. Rozsah pracovní aktivity
 - 2.2. Povaha pracovních aktivit
3. Organizace pracovních aktivit
 - 3.1. Ekonomická a sociální organizace pracovních aktivit
 - 3.2. Časová a prostorová organizace pracovních aktivit
4. Bezpečnost a hygiena práce
5. Vztah k práci

4. Sociálně participační aktivity

1. Členství a činnost ve společenských organizacích
2. Účast v národních výborech a jejich orgánech
3. Občanská aktivita
4. Pracovní iniciativa

5. Příjmy

1. Příjmy domácností
2. Mzdy
3. Důchody
4. Úroky a výhry
5. Půjčky

6. Spotřeba

1. Společenské předpoklady spotřeby obyvatelstva

- 1.1. Obecné předpoklady
- 1.2. Výroba spotřebních předmětů
- 1.3. Ceny spotřebních předmětů a služeb
- 1.4. Zařízení a pracovníci maloobchodu a služeb obyvatelstvu
2. Spotřeba obyvatelstva
 - 2.1. Výše osobní spotřeby
 - 2.2. Struktura osobní spotřeby
 - 2.3. Společenská spotřeba obyvatelstva
3. Spoření

7. Bydlení a osídlení

1. Společenské předpoklady bydlení
 - 1.1. Rozsah bytového fondu a bytové výstavby
 - 1.2. Stáří bytového fondu
 - 1.3. Dostupnost a cena bydlení
2. Bydlení obyvatelstva
 - 2.1. Kvalita bydlení
 - 2.2. Sociální a ekonomická organizace bydlení
 - 2.3. Sídlní organizace bydlení
 - 2.4. Rekreační bydlení

8. Prostorová mobilita

1. Stěhování
2. Vyjížďka a dojížďka za prací a studiem
3. Cestování

9. Vzdělávací aktivity

1. Společenské podmínky a předpoklady vzdělání
 - 1.1. Společenské náklady na vzdělání
 - 1.2. Vzdělávací zařízení a jejich pracovníci
 - 1.3. Ubytování a stravování studující mládeže
 - 1.4. Stipendia, stipendisté
2. Vzdělávací aktivity
 - 2.1. Předškolní výchova
 - 2.2. Základní školní vzdělávání
 - 2.3. Učňovská výchova
 - 2.4. Středoškolské vzdělávání
 - 2.5. Vysokoškolské vzdělání
 - 2.6. Studium při zaměstnání
 - 2.7. Mimoškolní vzdělávání
 - 2.8. Výchova vědeckých pracovníků

10. Kulturní aktivity

1. Společenské předpoklady kulturních aktivit obyvatelstva
 - 1.1. Společenské výdaje na kulturu
 - 1.2. Síť osvětových, kulturních a zábavních zařízení
 - 1.3. Kulturní, osvětové a zábavní akce
 - 1.4. Produkce předmětů kulturní potřeby
2. Kulturní aktivity obyvatelstva
 - 2.1. Receptivní kulturní aktivity
 - 2.2. Tvůrčí kulturní aktivity obyvatelstva
 - 2.3. Osvětové aktivity obyvatelstva
 - 2.4. Lidová zábava

¹⁷ Funkcí přehledu prezentujícího soubor ukazatelů způsobu života vybraných ze současné československé statistiky, je poskytnout orientaci o možnostech, jimiž naše statistika při zobrazování životního způsobu disponuje, a upozornit na mezery. Přehled, jehož plné znění je obsaženo v práci M.

Illner a kol. 1975, navazuje na taxonomické schéma životního způsobu, které jsme výše navrhli, a je založen pouze na těch informacích, které československá statistika běžně a periodicky publikuje. Představuje tedy svého druhu inventuru existujících možností.

11. Rekreační aktivity

1. Společenské předpoklady rekreačních aktivit
 - 1.1. Společenská zařízení umožňující rekreaci
2. Vybavení obyvatelstva pro individuální rekreaci
3. Rekreační aktivity obyvatelstva
 - 3.1. Vázaná rekreace
 - 3.2. Individuální rekreační aktivity
 - 3.3. Rekreační tělovýchova
 - 3.4. Návštěva přírodních památek a útvarů
 - 3.5. Rekreace v zahraničí

12. Sociálně komunikační aktivity

1. Společenské předpoklady sociální komunikace
 - 1.1. Hromadné sdělovací prostředky a jejich činnost
 - 1.2. Spoje a jejich činnost
2. Sociálně komunikační aktivity obyvatelstva
 - 2.1. Sledování hromadných sdělovacích prostředků
 - 2.2. Poštovní styk
 - 2.3. Telefonní styk

13. Protispoločenské chování

1. Kriminalita
2. Sebevražednost
3. Prostituce
4. Alkoholismus a toxikománie
5. Dopravní nehody

Literatura

- Bestužev-Lada, I. V.: *Forecasting the Way of Life of Society*. Referát na VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu. Moskva, Sovětská sociologická asociace 1974.
- Filipová, B. — Filipec, J.: *Různoběžky života*. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1974.
- Illner, M. — Foret, M.: *Sociální ukazatele a měření cílů a efektů sociálního plánu*. Sociologický časopis, 10, 1974, č. 1., s. 79—92.
- Illner, M. — Filáčková, J. — Foret, M.: *Indicators of the Way of Life of the Czechoslovak Society. Methodological Problems and Possible Solutions*. Příspěvek pro VIII. světový sociologický kongres v Torontu. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1974.
- Illner, M. a kol.: *Ukazatele způsobu života v československé statistice*. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1975.
- Jadov, A.: *Sociologičeskoje issledovanie. Metodologija, programma, metody*. Moskva, Nauka 1972.
- Kutta, F.: *Principy systému řízení sociálních procesů*. Sociologický časopis, 10, 1974, č. 6, s. 611—625.
- Mansurov N. S.: *Obraz žizni: opyt postrojenija sistemy socialnych indikatorov*. Referát na VIII. světovém sociologickém kongresu

v Torontu. Moskva, Sovětská sociologická asociace 1974.

Osipov, G. V. — Kolbanovskij, V. V.: *Social Indications and Indicators of the Social Development*. Referát na VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu. Moskva, Sovětská sociologická asociace 1974.

Pojmové a metodologické otázky teorie socialistického způsobu života. Výzkumná zpráva Výzkumného ústavu životnej úrovně, Bratislava, 1972.

Šulc, O.: *K možnostem prognostického přístupu při výzkumu socialistického způsobu života*. Sociologický časopis, 9, 1973, č. 6, s. 644—654.

Zaslavskaja, T. I. — Ljašenko, L. L.: *O vzaimosvjazi social'no-ekonomičeskogo razvitiya děrevni i migracii selskogo naselenija*. Referát na VIII. světovém sociologickém kongresu v Torontu. Moskva, Sovětská sociologická asociace 1974.

Резюме

Иллнер М.: К возможности рассмотрения образа жизни при помощи статистических показателей

Операциональное отображение образа жизни общественных классов и крупных социальных групп для нужд управления и планирования является одной из основных функций социальных показателей. В статье объясняются методологические проблемы использования статистических данных в этих целях.

В первой части сделана попытка в рабочем порядке определить категорию «образ жизни». Отправной точкой является понимание этой категории, предложенное Филипповыми: для данной цели под образом жизни понимается конфигурация деятельностей, социальных отношений, потребностей и элементов сознания членов определенной социальной группы в ее обусловленности производственными отношениями.

Во второй части рассматриваются некоторые вопросы операционализации этой категории. Различаются таксономические и динамические модели образа жизни и в качестве исходного пункта построения системы статистических показателей предлагается двухмерная таксономическая схема образа жизни, в которой сочетание «предметных» и «формальных» слагаемых позволяет выделить аналитические элементы образа жизни. На основании рассмотрения разных типов статистических показателей, с помощью которых можно характеризовать отдельные слагаемые образа жизни, делается вывод, что в системах статистических показателей образа жизни в качестве индикаторов будут преобладать явления из области условий жизни, человеческих деятельностей и материальных ресурсов. Но они будут выявлять значительно более сложные и плохо поддающиеся наблюдению понятийные структуры, с которыми, однако, их не следует при интерпретации отождествлять.

В заключительной части автор сосредотачивает внимание на конкретных вопросах операционализации образа жизни с помощью различных статистических показателей. Рассматриваются возможности координации отдельных статистических и социологических понятий. Схема системы показателей образа жизни, заимствованных из текущей статистики (см. приложение), основана на категории человеческая деятельность и разбита в 13 следующих блоков: биосоциальное воспроизводство, здоровье и забота о его поддержании, труд, общественная жизнь, доходы, потребление, жилье и расселение, пространственная мобильность, образование, культура, отдых, социальные коммуникации, антиобщественное поведение.

Summary

Illner M.: Towards the Possibilities of Studying the Way of Life with the Aid of Statistical Indicators

The operational representation of the way of life of social classes and major social groups for the purposes of management and planning is one of the basic functions of social indicators. The present paper discusses the methodological problems connected with the application of statistical data to this end.

In the first part, an attempt is made to work out an operational definition of the way-of-life category. Proceeding from the conception outlined by J. Filipec, and B. Filipcová, we conceive the way of life — for our purposes — as a historically specific configuration of activities, social relations, needs and elements of consciousness of the members of a particular social group, which in turn is conditioned by production relations.

The second part is devoted to some problems connected with the operationalization of this category. Taxonomic and dynamic models of the way of life are distinguished. A two-dimensional taxonomic scheme of the way of life where the combination of „objective“ and „formal“ components makes it possible to define the analytical elements of the way of life is suggested as a basis for the construction of a system of statistical indicators. Various types of statistical indicators applicable in characterizing individual components of the way of life are discussed and the conclusion is reached that, in systems of statistical indicators of the way of life, phenomena from the area of living conditions, human activities and material resources will have the upper hand. These indicators, however, will indicate substantially more complex conceptual structures whose investigation is connected with difficulties; consequently, in their interpretation, the two should not be identified.

In the third part, attention is paid to concrete problems of the operationalization of the way of life with the aid of existing statistical indicators. The possibilities of individual statistical subsystems and the problems of linking statistical and sociological concepts are considered.

The scheme of the system of way-of-life indicators selected from contemporary statistics, which is attached hereto, is based on the category of human activities and broken down into the following thirteen blocks: bio-social reproduction, health and its protection, work, social participation, income, consumption, habitation and settlement, mobility in space, education, cultural activities, recreation activities, social communication, antisocial behaviour.